

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ

УДК 08.01.04.330.332(447.82)

Шевчик Б. М.,

к.е.н., доц., доцент кафедри теоретичної та прикладної економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

Рибаков П. В.,

аспірант, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів

НОУМЕНАЛЬНА ПРИРОДА ВАРТОСТІ ІНФОРМАЦІЙНИХ БЛАГ НООЕКОНОМІКИ ІДЕАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Досліджується характер систем економічного мислення в умовах соціокультурних флуктуацій, зокрема ідеаційної культури як домінуючої та принципів культурної ментальності у структуризації патермальних проектів відтворювальної діяльності економічних систем. Висунуто гіпотезу, що футуросинергетичний проект нооекономіки ідеаційної культури у ключовому дискурсі економічної науки щодо природи джерела економічної вартості, передусім інформаційних товарів постіндустріального виробництва, ґрунтуватиметься на ідеї ноуменально-есенціального начала споживної й мінової вартості слова як товару. Ноуменальний вимір соціального буття надається у пізнання гематрично-інтелектуальними когнітивними ресурсами ідеаційного типу культурної ментальності.

Ключові слова: ноумен, нооекономіка, субстанція вартості, есенція вартості, ідеаційна культура, патерн, симулякр.

Shevchuk B. M.,

Ph.D, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theoretical and Applied Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv,

Rybakov P. V.,

Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv

THE NOUMENAL NATURE OF THE VALUE OF INFORMATIONAL BENEFITS OF NOOECONOMICS OF IDEATIVE CULTURE

Abstract. The article investigates the nature of economic thinking in terms of social and cultural fluctuations, particularly of ideative culture as dominating and principles of cultural mentality in structuring paternal projects of reproduction activities of economic systems. A hypothesis was put forward that a futuri-synergistic project of nooeconomics of ideative culture in key economic science discourse about the nature of the sources of economic value, especially considering informational goods of post-industrial production, will be based on the idea of noumenal-essential beginning of use and exchange value of word as a commodity. Noumenal dimension of social being provided in cognition by the gemetric-intelligible cognitive resources of ideative type of cultural mentality.

Keywords: noumenon, nooeconomics, substance of value, essence of value, ideative culture, pattern, simulacrum.

Постановка проблеми. Особливістю нашого часу є нагромадження викликів для соціально-економічних систем, організованих на комплементарному принципі екстрактивних інститутів. Системи дають збій, наростає ентропія, що загрожує не лише

існуванню систем, а й надсистем, наприклад економічна криза загрожує існуванню держави і нації. Сказане стосується передусім України. Досвід передових країн підказує, що виходом є створення інклюзивних політичних та економічних інститутів.

Однак ресурси інклюзивності, що творять громадянське суспільство та соціальний капітал, не є наслідком випадковості, “зигзагу історії”, а являють собою вияв вищої доцільності інтегрального буття народу в його історії. Щоб це зрозуміти, слід трактувати історію етнокультури з позицій онтології, витоковості феноменів, віднайдення лігатур вищої доцільності, які у символах містять досвід синергійної дії в умовах різного типу викликів різних історичних епох, включаючи сучасність.

Ноуменальна інтерпретація лігатур життєво необхідна як для виживання народу і його держави, так і для забезпечення його соціально-економічного розвитку в якісно нових умовах вибору цивілізаційної домінанти, типу культурної ментальності та атрактивної антропосукцесії майбутнього – у цьому полягає актуальність дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вибір теми та постановка завдання дослідження висувають необхідність застосування холістичного та міждисциплінарного підходу опрацювання існуючої науково-філософської літератури. Джерельною базою слугували концепції: соціокультурної динаміки П. Сорокіна [1]; історіософії проектизму К. Кантора [2]; Третьої хвилі Е. Тоффлера [3]; NBIC-футуро-техноконвергенції М. Кизима та І. Матюшенка [4]; симулякрів Ж. Бодріяра [5]; ноуменальної природи явищ П. Успенського [6]; фізичної економії М. Руденка [7]; буття у мовленні М. Гайдеггера [8]; еволюційної економічної теорії Й. Шумпетера [9] та ін.

Постановка завдання. Метою даної статті є висунення гіпотези про цілком іншу природу джерела економічної вартості результатів інтелектуального виробництва в умовах соціокультурної динаміки. Стверджується, що слово як товар в умовах нооекономіки ідеаційної культури має не субстанціональну основу вартості, а ноуменально-есенціальне начало. І в той сам спосіб, в який кількість затраченої живої та уречевленої праці виступає субстанцією вартості матеріальних товарів, інтелігібельність є сутнісним началом вартості слова, мірою інноваційності та придатності для свідомості загалом.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед футуросинергетичних проектів соціально-економічного розвитку особливе місце займає парадигма шостого технологічного укладу Третьої хвилі світової цивілізації. У попередніх публікаціях ми обґрунтовували гіпотезу про те, що процеси NBIC-техноконвергенції Третьої хвилі означають собою глибинні сутнісні зрушення у структурі соціокультурної динаміки, зокрема заміщення чуттєвого типу культури ідеаційним як домінуючим. Ми неодноразово стверджували, що сучасні постіндустріальні інформаційні економічні системи у режимі соціокультурних флуктуацій еволюціонують у стан нооекономіки ідеаційної культури, де ключовою проблемою нооекономічної теорії буде нова інтерпретація джерела вартості слова як товару. Невідворотність біфуркації в соціокультурних системах ми поясню-

вали перенагромадженням симулякрів у патернальних практиках соціально-економічного відтворення. Симулякрія – це ентропійний процес, що проявляється у посиленні деградації соціуму внаслідок вихолощення онтологічного змісту патернів відтворення в естетичній та когнітивній оболонках патернального ядра. У структурі базових патернальних триад організаційний патерн поступається місцем гомеостатичному патерну, який може мати потенціал креативності в умовах стабільності довкілля, проте безпорадний перед необхідністю асиміляції викликів середовища через чин творчих інновацій.

Трансформація організаційного патерна зумовлена гомеостатичними тенденціями, зокрема у сфері виробництва – дифузією техноінновацій, а в сфері обміну і розподілу – маркеттехнологіями забезпечення руху вартості ринковим простором. Коли гомеостаз досягнуто і прибуток на основі існуючих інноваційних технологій вже не виробляється, маркеттехнології починають оперувати симулякрами – сутнісно уніщовленими патернами соціокультурного відтворення у полі каталаксії. Мотив прибутковості вступає у суперечність із принципами ідеаційної атрактивності, мультиінтелектуальної інтегративності, ноосферизації соціального капіталу та відтворення когнітаріату як основного класу суспільства нооекономіки. Поточні ринкові цілі досягаються втратою перспектив економічного розвитку, пониженням когнітаріату у статус прекаріату, що загрожує економічній і політичній стабільності держави.

Кожна сукупність патернальних практик, призначених для актуалізації того чи іншого патернального проекту, відомого як економічна система, являє собою культурне явище. Культура як процес має містити енергетично асиметричні біполярні начала, між якими, за законами діалектики, розгортаються і згортаються режими патернальних практик у формах виробництва, обміну і розподілу. Ноуменально-атрактивним середовищем реалізації патернальних практик економічних систем виступають ідеаційний та чуттєвий типи культури, кожен із яких актуалізується у відповідній формі інноваційно-парадигмального проекту соціокультурно-господарського розвитку. Біфуркація альтернативного парадигмального проекту проявляється у конкретній сфері ядра патернальної матриці та поширюється на інші сфери і флуктує до тих пір, поки парадигмальний проект не утвердиться як патернально-інституціональний у полі економічної діяльності.

Сучасність характеризується як агонія чуттєвої культури, тобто чуттєвий тип культури як домінуючий протікає в обскураційній фазі циклу соціокультурної динаміки з подальшим поступовим його заміщенням парадигмально-патернальними проектами ідеаційної культури. Основною ознакою чуттєвої культури, що виражається у патернальних практиках економіки, є пріоритетність становлення над буттям та екстравертно орієнтована діяльність свідомості щодо світу (свідомість екстраполює себе у світ, формуючи пізнання і нагромаджуючи досвід). Таким чином, ідеї виникають у свідомості як результати дотику останньої до часопростору через

посередництво чуттєвих рецепторів світосприйняття. Матеріалістично-механістична ментальність чуттєвої культури сприймає явища довкілля як такі, що виникають у свідомості внаслідок реакції живого організму на зовнішні подразники. Тобто свідомість – це інструмент відображення дійсності, сутність якої полягає у русі. Але матеріалізм не може пояснити, як “відображення” може бути наділене більшою потенціальністю, ніж “дійсність”, а також чому свідомість може існувати без руху, а рух без свідомості – ні: нема свідомості – нема часу – нема руху. Насправді думка не пов’язана умовами чуттєвого сприйняття, адже поняттями можна мислити незалежно від детермінуючих умов простору та у понадчасі. Так, ідея може бути метафізичним фактом буття, якщо існує її доказова можливість для свідомості. Наприклад, якщо існує слово, то існує заключена у ньому воля до життя, актуалізація якої творчо трансформує світ у режимі простору і часу. Постають речі як уявлення чуттєвого світосприйняття, форми яких творять простір. Світ набуває протяжності у просторі та буття в часі як проєкції нашої свідомості. Ми бачимо світ плоским та мислимо об’ємним, де третій вимір простору – це рух, а отже – час. І тією мірою, якою рух є функцією життя, життя є функцією свідомості (волі до життя).

Економіка – це наука про засоби поліпшення умов людського життя; тобто наука про засоби та умови, а не власне про життя; наука про людину без людини, бо економісти використовують максимально узагальнені поняття людського (суспільного) взагалі, керуючись методом наукової абстракції, передусім – математичними моделями. Засобом засобів поліпшення умов людського існування є енергія, а діяльність з метою максимізації енергетичного бюджету економічної системи являє собою суть економічного розвитку, цінність мистецтва нових комбінацій. П’ять попередніх технологічних укладів економічних систем виробництва використовували відповідно: гідроенергію – у період першого укладу мануфактурно-фабричного виробництва текстилю; парову енергію – у період другого укладу індустріальної цивілізації “заліза і крові”; електроенергію – у період третього укладу першої половини ХХ ст.; енергію викопних ресурсів – у період четвертого укладу другої половини ХХ ст. та ядерну енергію – у сучасний період п’ятого технологічного укладу інформаційно-комунікаційних технологій. Для шостого технологічного укладу NBIC-конвергенцій планується використання водородної та термоядерної енергії. Основною ознакою всіх укладів є пріоритетність експлуатації джерел невідновлюваної енергії косної (за В. Вернадським) речовини. Ігнорується можливість енерговидобутку з живої органічної відновлюваної речовини.

Умовою існування живої речовини біосфери є сонячна енергія, а додаткова вартість – це додана енергія Сонця, енергія прогресу економіки. У даній тезі сформульована парадигмальна ідея фізичної економії, згідно з якою космічне світло – це єдиний творець життя на землі, а всі організми біосфери, включаючи людей, – це світлові образи, які постали

з фотосинтезу. Будь-який економічний спосіб виробництва – це виробництво форм, тобто ідей, а не вартостей, речовинних образів в іншій формі, ніж ті, які природа надала людям у злаках. Матеріальні вартості всіх без винятку економічних систем, від доіндустріальних до постіндустріальних, виробляє Світло-Творець, Матерія як Суб’єкт творення біосфери та єдина субстанція вартості. Так реанімується стара фізіократична ідея, що єдиним середовищем виробництва абсолютної додаткової вартості виступає сільське господарство.

Даний підхід кардинально змінює онтологічний принцип економіки як способу співіснування людей в умовах світу як дефіциту. Економіка втрачає ідеологічну оболонку соціального дарвінізму, обґрунтування необхідності боротьби за існування, стратегій обов’язково біполярного світу “метрополія – колонія”, концепції класової боротьби, необхідності експлуатації як джерела капіталу, обов’язковості антропогенного тиску на природу тощо. Якщо злаки здатні вирішити проблему енергетичного дефіциту економічних систем, то предметом економіки стають не “засоби” та “умови” людського існування, а сама людина, якісний вимір її волі до життя у режимі “зрідненої праці” Григорія Сковороди.

Підсумуємо наступне: люди – це світлові образи, що постали з фотосинтезу, і продукують ідеї у праксеологічному континуумі економічних систем; енергія – це кількісна міра руху матерії згідно з визначеною інформаційною програмою реалізації ступенів свободи; рух – це неперервно уявна дійсність мінливих моментів у часі, які схоплюються думкою внаслідок самопроєктування причин людських відчуттів. Отже, матерія – це явище мислення, логічне поняття, форма свідомості. Речовинні предмети, які мали б доводити об’єктивність існування матерії поза свідомістю, – це лише форми людського сприйняття, комплекси відчуттів, спроектованих розумом у простір. Люди бачать предмети однаковими лише тому, що їх свідомість працює в режимі ідентичних аналогій світосприйняття (тварини бачать ті ж предмети по-іншому). А це означає, що існує лише одна свідомість як єдина реальність. Всесвіт є свідомість і продукт свідомості, суб’єкт пізнання і творення. “Ум великий божеський є єдиний з нами”, – наголошує “Велесова Книга” [10, с. 14], тобто природа людської свідомості носить ноуменальний характер.

Ноумен – це тіло чотиривимірного простору, яке інтегрально актуалізує буття у тривимірному просторі, де четвертим параметром простору виступає час. Ноумен – це метафізичний факт людської свідомості, даний у пізнання через феномен тривимірного світу. Феномен – це символ ноумена, втілений образ вищої доцільності інтегрального буття. Якщо точка – це розріз лінії в умовах одновимірного простору, лінія – розріз поверхні у двовимірному просторі, поверхня – розріз тіла у тривимірному просторі, то розрізом чого може бути тіло? Точка рухом творить лінію, функціонально реалізуючи мету лінії. Лінія рухом творить площину, а площина – тіло у тривимірному просторі. Тобто кожен вид руху реалізує мету вищого порядку як феномен для ноумена. Людині

найскладніше дати відповідь на запитання: для чого вона живе на світі? Щоб побачити вищу доцільність руху, течії життя, треба “вийти з себе”, саморефлексувати. Якщо лінія – це безмежне число точок, котрі її обмежують, поверхня – безмежне число ліній, що її обмежують, тіло – безмежне число поверхонь, що його обмежують, то ноуменальне “тіло” – це безконачне число актуалізацій тримірного тіла у безконачній кількості просторових модальностей тримірного світу. Тобто четвертий простір – це інтегральний вимір буття звичного нам тіла, його ціле, те, що у релігійних системах називають словом “душа”.

Матеріалістична наука чуттєвої культури не досліджує ноумен-душу. Зокрема, економічна теорія з часів Адама Сміта оперує абстрактним поняттям “економічної людини”, що є істотою двомірного світу, який обмежується двома площинами: виробництво і споживання. Нарощування виробництва для нарощування споживання трактується як мета економічної діяльності. Але мета для живої системи (наприклад, доцільність людського життя) завжди закорінена у надсистемному цілому. Для людини таким “цілим” є ноуменальний світ. Чи може економічна діяльність стосуватися ноуменальної дійсності?

Чим нижчий рівень розвитку свідомості живої істоти, тим більше довкола неї явищ, пов’язаних не з простором, а з часом. Для дощового черв’яка простір обмежується лінією руху, все інше – час. Кінь чи собака бачить світ двовимірним та пласким, і, обминаючи дерево, тварина “вважає”, що дерево повернулося до неї, тобто вчинило акт руху в часі. Те, що для людини простір, для тварини – час. Можливо, що для людської душі простором є те, що для тіла є часом, наприклад історія. Тоді рухомі феномени теперішнього, образи у пам’яті минулого та можливий чин проявленої свободи у майбутньому слугують зображеннями, слідами на піску часу ноуменально-актуального буття у вічності, де пращури і нащадки – одночасні імпульси єдиної свідомості єдиного метафізичного тіла нації.

Крім звичного виміру часу (теперішнє – минуле – майбутнє), існує ще один вимір: одночасні явища у просторі, сукупність імпульсів проявленої волі до життя тепер, тепер, тепер – інтегральний чин духовної творчості, синергічно реалізований у невідворотній минулості миті. Тоді історія стає живим вібруючим тілом буття у вічності й становлення в часі та набуває практичного сенсу не лише як сукупність причинно-наслідкових артефактів минулого, зафіксованих у літописах, та ще й із сумнівною достовірністю, а як онтологічний простір актуалізації культурних ресурсів нації. Вартість культурних ресурсів полягає у тому, що в них алегорично, через метареференції між ноуменом-концептом та образом-медіатором, у структурі етнокультурного символу, виявляється парадигмальний проект досвіду подолання суперечності між буттям і небуттям щонайменше у трьох вимірах буття: циклічної динаміки етногенезу, динаміки соціокультурних флуктуацій та динаміки цивілізаційних домінант. Цивілізаційна домінанта визначає якість оболонки ядра патернальної

матриці, соціокультурна динаміка – характер патернальних практик, а фаза етногенезу сигналізує про синергічний потенціал етносу, а отже – про комплементарність чи акомплементарність інклюзивних та екстрактивних інститутів національних економічних систем. Зокрема, хіліастико-ургічна цивілізаційна домінанта, чуттєвий тип культурної ментальності та інерційна фаза етногенезу, що характеризує сучасний Захід, проявляють себе у формі футуросинергетичного парадигмального проекту шостого технологічного укладу, де на основі NBIC-техноконвергенцій гіпотетично постане біокіборг-постандроїд, наділений потенціалом безсмертя у земному часі. І саме на цю мету зорієнтований технокультурний розвиток сучасних економічних систем Заходу, де виміром вартості інновації є ступінь реалізації хіліастичної мети – можливості квазібезсмертя внаслідок синтезу живої й неживої речовини у людському організмі. Тобто предмет нооекономіки ургічно-чуттєвої культури – це ті ж “засоби” та “умови” становлення постлюдини.

Натомість в умовах есхатологічно-гонічної цивілізаційної домінанти, ідеаційної культурної ментальності та регенераційної фази етногенезу (що властиво сучасній Україні), окрім техногенно значимої вартості інновації, слово як товар нооекономіки матиме ще й ноуменально-есенціальне джерело економічної вартості. Вартість такого слова нестиме ідею негентропійності, передусім на рівні свідомості, що дозволить в економічній діяльності: організовувати патернальні практики в режимі інклюзивної інституціональності; запобігати трансформації лігатур у симулякри; “вікна можливостей”, стимулів і мотивацій конституювати у соціальному просторі “зрідненої праці”; кумулятивні кола збільшуваної прибутковості узгоджувати з ресурсним потенціалом антропосукцесії; ліквідувати фінансове лихварство й орієнтувати кредитування передусім тих інновацій, які здатні асимільовувати виклики в умовах перманентних біфуркацій.

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Ми ставили перед собою мету: висунути гіпотезу про ноуменально-есенціальну природу джерела споживної й мінової вартості слова як товару в умовах нооекономіки ідеаційно-гонічної культури. Джерело вартості матеріальних благ – субстанціональне (кожен індивідуальний елемент економічного процесу має спільну основу з іншими елементами, що піддаються кількісному тиражуванню). Матеріальні феномени економіки, зокрема наділені вартістю товари, являють собою світлові образи, що постали з фотосинтезу, тобто космічне випромінювання – єдина субстанція абсолютної додаткової вартості. Світлові ейдоси, ідеї речей, дані у пізнання у формах актуалізацій, когнітивними ресурсами свідомості інтелігібельно трансформуються в інноваційні блага нооекономіки. Ні рикардіанська, ні марксистська, ні маржиналістська концепції вартості не пояснюють природи субстанціональності слова як товару з тієї причини, що слово – це не енергетично-речовинний феномен, що підлягає кількісному тиражуванню, а той місток між

реальністю свідомості та реальністю світу, що несе інтегральну ідею можливого як дійсного. Тобто слово – це відбиток цілого в індивідуальному, універсального в унікальному, сутнісного в субстанціональному. Тому джерело вартості слова – не субстанціональне, а ноуменальне.

Слово актуалізується як парадигмально-інноваційний проект і набуває вартості в міру здатності поновому видозмінювати характер патернальних практик та творити нові лігатури, витісняючи симулякри. Слово – це не лише носій інноваційної ідеї, що уможливорює креативні комбінації в економіці, зумовлюючи розвиток у напрямку становлення постлюдини. Слово – це збирання сущим самого себе до первісного виміру єдності буття і світу, коли у називанні уприсутнюється дочасно утаємничене. У слові образ і світ стають взаємопроникні у розмежованості і так уможливорюється поєднання непокерованого та вимірюваного означеного; сущий повертається до себе так, як океан вливається у краплю. І відображення сутнісного в образі як океану в краплині буде підставою оцінювання вартості слова як товару в умовах нооекономіки ідеаційної культури.

Перспектива подальших досліджень у даному напрямі полягатиме в тому, щоб з'ясувати ноуменальний вплив якісного становлення лігатур, зокрема соціокультурних факторів комплементарності імпліцитних інститутів нооекономічних систем ідеаційної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
2. Кантор К. Двойная спираль истории: Историософия проектизма. Т. 1: Общие проблемы / К. Кантор. – М. : Языки славянской культуры, 2002. – 904 с.
3. Тоффлер Э. Революционное богатство / Э. Тоффлер, Х. Тоффлер. – М. : АСТ: АСТ МОСКВА: ПРОФИЗДАТ, 2008. – 569 с.
4. Кизим М. О. Перспективи розвитку і комерціалізації нанотехнологій в економіках країн світу та України : монографія / М. О. Кизим, І. Ю. Матюшенко. – Х. : ВД “ІНЖЕК”, 2011. – 392 с.
5. Бодриар Ж. Символічний обмін і смерть / Ж. Бодриар. – Львів : Кальварія, 2004. – 376 с.

6. Успенский П. Д. Tertium organum. Ключ к загадкам мира / П. Д. Успенский. – СПб. : “Андреев и сыновья”, 1992. – 241 с.

7. Руденко М. Енергія прогресу: Нариси фізичної економії / М. Руденко. – Тернопіль : Джура, 2003. – 412 с.

8. Гайдеггер М. Дорогою до мови / М. Гайдеггер. – Львів : Літопис, 2007. – 232 с.

9. Шумпетер Й. А. Теорія економічного розвитку: Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу / Й. А. Шумпетер. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. – 242 с.

10. Велесова Книга: Легенди. Міти. Думи. Скрижалі буття українського народу. І тис. до н. д. – І тис. н. д. / [упоряд., переклад Б. Яценка]. – Індоевропа. – 7503 (1995). – Кн. 1-4.

REFERENCES

1. Sorokin, P. (2006), *Social'naya i kul'turnaya dynamika*, Astrel, Moscow.
2. Kantor, K. (2002), *Dvojnaja spiral' istorii: Istoriiosophiya proektyzma. T. 1. Obshchiye problemy*, “Izdatel'stvo Jzyki slavianskoy kultury”, Moscow.
3. Toffler, A. and Toffler, H. (2008), *Revolucionnoe bogactvo*, AST: AST MOSCOW : PROFIZDAT, Moscow.
4. Kizim, M. O. and Matyushenko, I. Yu. (2011), *Perspektyvy rozvytku i komercializacii nanotekhnologij v ekonomikach kraїн svitu ta Ukrainy*, “VD “ІНЖЕК”, Kharkiv.
5. Bodriar, J. (2004), *Simvolichniy obmin i smert'*, Kal'varia, Lviv.
6. Uspensky, P. D. (1992), *Tertium organum. Kliuch k zagadkam mira*, “Andreev I synovja”, Sank-Peterdurh.
7. Rudenko, M. (2003), *Energija progresu: Narysy fizychnoyi ekonomiyi*, Dzura, Ternopil'.
8. Haidegger, M. (2007), *Dorohoiu do movy*, Litopis, Lviv.
9. Shumpeter, J. (2011), *Teorija ekonomichnoho rozvytku. Doslijen'ya prybutkiv, kapitalu, kredytu, vid-sotka ta ekonomichnoho tcsiklu*, “Wydavnychiy dim “Kyivo-Mohyl'ias'ka akademiya”, Kyiv.
10. Velesova Knyha: Legendy. Mity. Dumy. (1995), *Skryzjaly butya ukrains'koho narodu*, Indoevropa, Kyiv.